

УДК 903.02 (477.81/.84) “10/11”

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛОКАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КЕРАМІЧНОГО ПОСУДУ XI–XII СТ. НА ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКОМУ ПОГРАНИЧЧІ

Ярослав ОНИЦУК

Львівський національний університет імені Івана Франка
Кафедра археології та історії стародавнього світу

У публікації, на основі вивчення посуду, виявленого на селищах XI–XII ст. біля сіл Накваша (Накваша-I) і Дудин (Дудин-II) Бродівського р-ну Львівської обл. на Волино-Подільському пограниччі, характеризуються локальні особливості керамічного виробництва населення верхів'їв р. Ікви (притока Стиру), витоки якого пов'язуються з традиціями попередньої райковецької культури.

Ключові слова: кераміка, Волино-Подільське пограниччя, орнамент, матеріальна культура.

Керамічне виробництво на території України пройшло тривалу еволюцію. Починаючи з неоліту, коли людина вперше навчилася виготовляти глиняний посуд, воно було тісно пов'язане з рівнем розвитку матеріальної культури давнього населення України. Закономірно, що гончарство землеробських племен завжди було досконалішим за технікою і технологією виготовлення, а ніж скотарських. Воно відрізнялося як за формою, орнаментом, так і за своїм змістом. Саме тому в археології керамічному матеріалові відводиться роль надзвичайно важливого речового джерела. Для більшості культур він є своєрідною “візитною карткою” у вивченні їх особливостей.

Важливо, що вивчення глиняного посуду з різних пам'яток дає можливість виявити локальні риси керамічного виробництва цієї чи іншої археологічної культури. Особливо це стосується періоду Київської Русі. У цей час техніка і технологія виготовлення кераміки на загал виділяється своєю одноманітністю: вона формується на гончарному крузі, має подібну форму, профіль вінець, прямолінійний чи хвилястий орнамент тощо. Однак, на різних територіях у виробництві посуду спостерігаються локальні особливості, зумовлені певними місцевими традиціями, що передавалися з покоління у покоління¹.

У публікаціях, присвячених дослідженню пам'яток Київської Русі, неодноразово порушувалась проблема певної відмінності глиняного посуду XI–XIII ст. з Волині і Північного Прикарпаття². Вона виражена, насамперед, наявністю на тій чи іншій території специфічних форм кераміки,

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛОКАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КЕРАМІЧНОГО ПОСУДУ

різновидністю глиняної маси, орнаментатії і т. д. Це пояснюється багатьма факторами. Найважливішими із них є те, що Волинь скоріше потрапила під

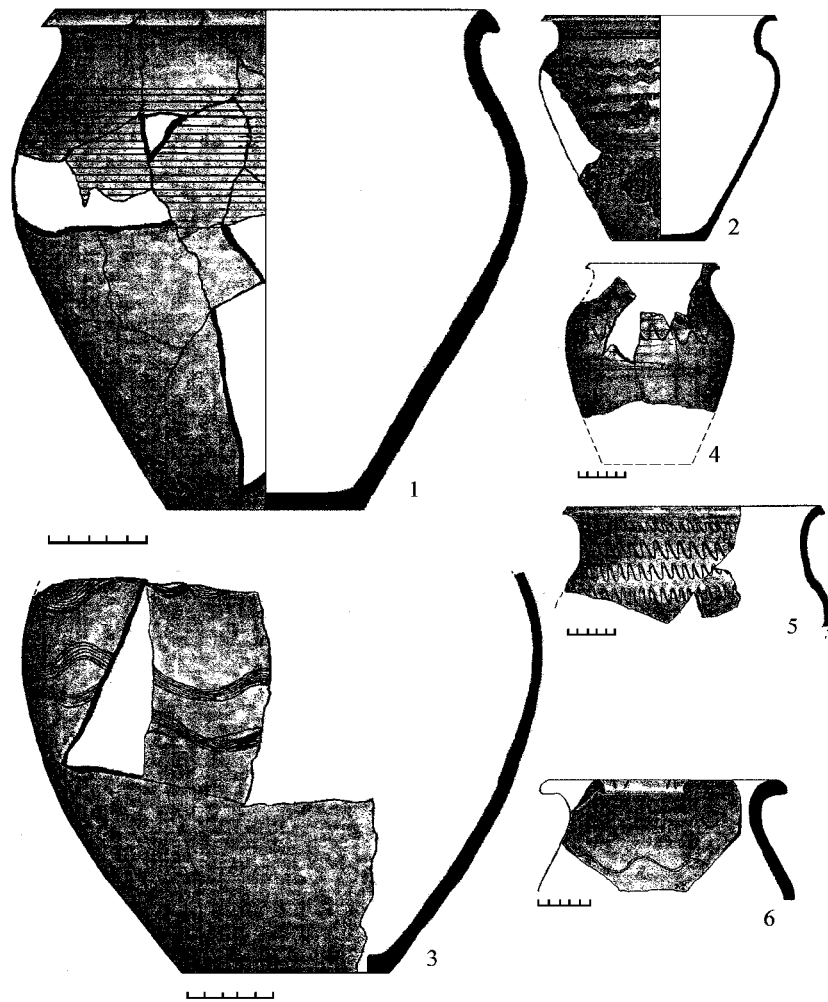

Рис. 1. Керамічний комплекс XI–XII ст. з пам'яток Волино-Подільського пограниччя.

Fig. 1. Ceramic complex of XI–XII centuries from monuments of Volhyn'-Podillia borderland.

політичний і культурний вплив Київської Русі, який, у свою чергу, нашарувався на властиві цьому регіону слов'янські традиції.

Натомість Галичина була приєднана до Києва лише наприкінці X ст. внаслідок походів Володимира Святославовича. При цьому Галицьке

Ярослав ОНИЦУК

князівство завжди відзначалося як певною автономією у взаємовідносинах з київськими князями, так і тісними контактами з державами Центральної Європи – Польщею, Чехією та Угорщиною. Отже, на території Північного Прикарпаття впливи “керамічної моди” Середнього Подніпров’я мали б

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛОКАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КЕРАМІЧНОГО ПОСУДУ

відчуватися слабше, розчиняючись в середовищі стійких виявів місцевого гончарства.

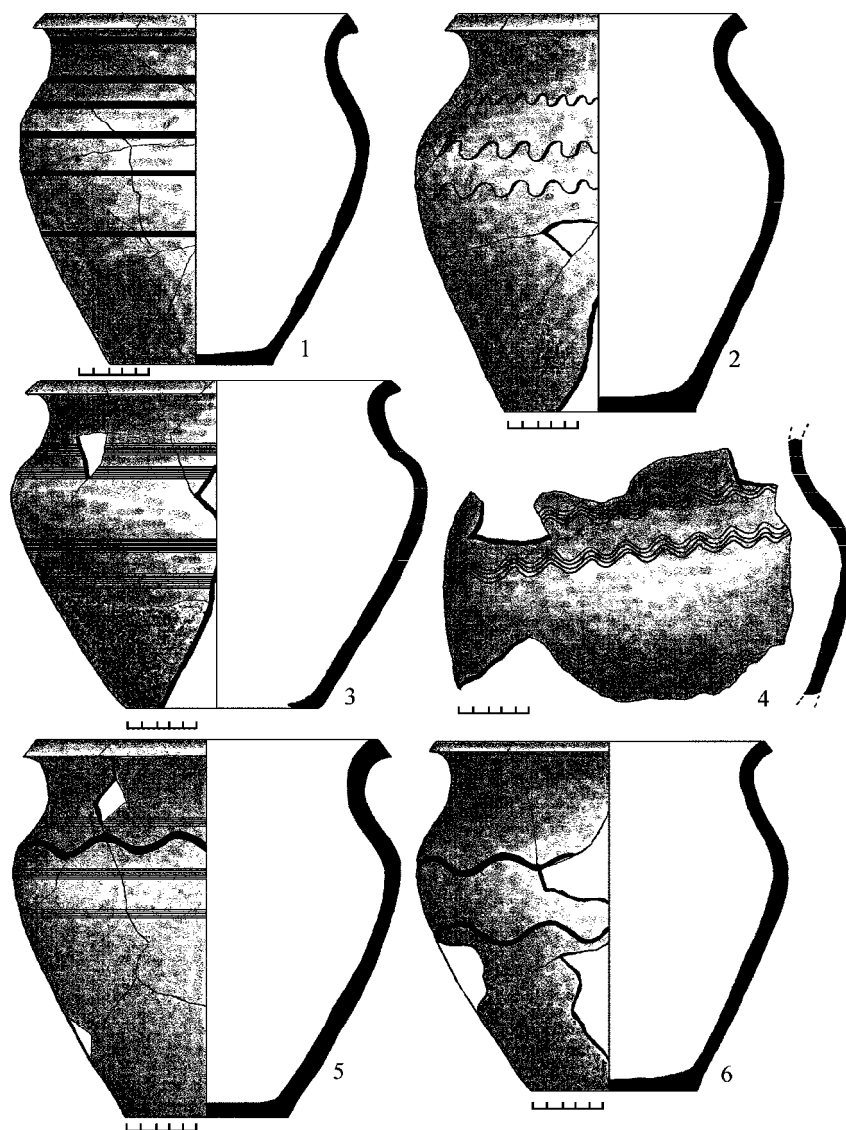

Рис. 2. Керамічний комплекс XI–XII ст. з пам'яток Волино-Подільського пограниччя.

Fig. 2. Ceramic complex of XI–XII centuries from monuments of Volhyn'-Podillia borderland.

З цього огляду надзвичайно цікавим є керамічний матеріал доби Київської Русі з території Волино-Подільському пограниччя. Територія, де проводилися дослідження, знаходиться на західному краї Кременецького горбогір'я, у верхів'ї р. Іква. Упродовж 1998–1999 і 2001–2005 рр. експедиціями Львівського університету тут проводилися розкопки багаточарових поселень Накваша-I і Дудин-II Бродівського р-ну Львівської обл., в результаті яких було виявлено об'єкти і численний керамічний матеріал XI–XII ст.

Поселення Накваша-I розташоване на пологому схилі правого берега р. Ікви на південно-західній околиці хут. Саварин – присілку с. Накваша (ур. На Саварині). У результаті досліджень, окрім матеріалів ранньозалізного та пізньоримського часів, на пам'ятці виявлено залишки двох напівземлянкових житлових споруд з печами-кам'янками, а також супутній матеріал, який датується XI–XII ст.³

Поселення Дудин-II вивчалось впродовж кількох польових сезонів 2001–2005 рр. Воно розташоване на північно-західній околиці с. Дудин і займає пологий північно-східний схил правого берега р. Ікви. У процесі розкопок тут виявлено культурні шари городоцько-здовбицької і вельбарської культур, а також періоду Київської Русі. До останнього періоду відносяться залишки наземної стовпово-каркасної споруди культового або громадського призначення, об'єкта пов'язаного, ймовірно, із сушінням кераміки перед випалом, а також напівземлянкового житла з пічкою-кам'янкою, які датуються XI–XII ст.⁴

Виходячи з теми дослідження досить цікавою є виявлена на названих селищах кераміка, яка характеризує певні локальні особливості виробництва посуду у середовищі населення XI–XII ст. Волино-Подільського пограниччя. Загалом на поселеннях Накваша-I і Дудин-II виявлено фрагменти 15 горщиків, які в тій чи іншій мірі вдалося реконструювати, а також велику кількість більш дрібних уламків. Більшість із них походить із вищеназваних об'єктів.

Кераміка виготовлена на швидкоротаційному гончарному крузі, добре випалена, жовтого, буро-червоного і сірого з різними відтінками кольорів. Її формувальна маса щільна із незначними домішками дрібного очищеного піску. Вінця розхилені на зовні і мають заокруглений, косо зрізаний або карнизоподібний край. Типологія горщиків приблизно однакова. Це – стрімкі, витягнуті посудини з високо піднятими плічками і розхиленими вінцями з косо зрізаним краєм (рис. 1–2). Денця у всіх випадках плоскі. Із загальної кількості посуду лише на кількох фрагментах вінець простежено характерну для XIII ст. закраїну для накривки. Розміри посуду різні. Найбільший, з реставрованих горщиків, має висоту 29 см, максимальне розширення тулуба 28 см, а також діаметр вінець і денця відповідно 28 і 11 см (рис. 1, 2). Найменший – висотою приблизно 22 см, максимальний діаметр тулуба 18 см,

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛОКАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КЕРАМІЧНОГО ПОСУДУ

діаметр вінець 13 см і денця біля 10 см (рис. 1, 4). Товщина стінок становить 0,4–0,8 см.

Особливу увагу привертає багата орнаментация поверхні посуду. Із усього комплексу виявленого керамічного інвентарю лише в кількох випадках декор відсутній. Орнамент часто вкриває значну частину поверхні виробу. Основними сюжетами виступають групові або одинарні хвилясті, рівні лінії, штампований зигзаг, а також різного роду композиції з їх поєднання (рис. 1, 2). Окремі лінії прокреслені нерівно і вони накладаються на інші (рис. 1, 4).

На одній з багатоорнаментованих посудин збереглися сліди штучного ошершавлення поверхні шляхом її обліплення вже після випалення рідкою глиною (рис. 1, 2). Спосіб рустування ліпних горщиків широко використовувався в археологічних культурах попередніх періодів, зокрема у ранньозалізному часі. У добу Київської Русі, коли керамічне виробництво набуло значення ремесла і здійснювалося з допомогою швидкообертового гончарного круга, він зустрічається значно рідше. Гладкі стінки посудин обприскувалися рідкою глиною у більшості випадків ще перед їх випалом в горні. Руст наносився переважно на великі горщики, які через свою значну масу і гладкі стінки могли вислизнути з рук.

Подібний за технологією виготовлення посуд із селищ Дудин-II і Накваша-I має багато аналогій як з території Прикарпаття, так і Західної Волині: Пліснеського городища⁵, Звенигорода⁶, Чермна⁷, городища Вал у басейні р. Стир⁸ та інших широко досліджених пам'яток. Однак, керамічний матеріал з поселень верхньої течії р. Ікви має й свої певні особливості. Вони полягають, насамперед, у збереженні в XI–XII ст. традиції багатой орнаментации посуду, характерної для попередньої райковецької культури.

Згідно археологічних досліджень, проведених на ряді давньоруських пам'яток Північного Прикарпаття, встановлено, що починаючи з XI–XII ст. орнамент на посуді спрощується до вигляду одинарних хвилястих або прямих ліній. В ряді випадків він взагалі відсутній. Дослідники пояснюють це насамперед, причинами історичного характеру і пов'язують з включенням Північного Прикарпаття до складу Київської Русі⁹. Наприклад, у Пліснеську на посуді XI ст. стають відчутні культурні впливи Середнього Подніпров'я, простішає багата орнаментация горщиків¹⁰. Однак, за матеріалами досліджень на Волино-Подільському пограниччі можна стверджувати, що нововведення так і не змогли повністю витіснити деякі місцеві традиції виготовлення кераміки, особливо на селищах, які були дещо віддалені від міст.

У цьому плані цікавий факт було зафіксовано під час розкопок у Накваші. Зокрема, на черені одного з жител у положенні *in situ* було знайдено фрагменти ліпного товстостінного горщика, орнаментованого по краю розхилених вінець косими насічками і двома нерівними хвилями на стінках слабоопуклого тулуба, поряд з уламками кераміки, виготовленої на

швидкообертовому гончарному крузі з карнизоподібним краєм вінця. У фактурі глиняної маси першої посудини присутній значний процент жорстви, шамоту і крупнозернистого піску, в других – лише дрібний очищений пісок. Хронологія знайденої кераміки визначається XI–XII ст.¹¹

Слід зауважити, що таке співіснування традицій керамічного виробництва спостерігається й інших пам'ятках Волино-Подільського пограниччя. Аналогічні знахідки виявлено під час розкопок селища біля с. Гаї (Гаї-IV) Бродівського р-ну Львівської обл., розташованого у верхів'ї р. Суховілки (притока Стиру). У котловані житлової будівлі з пічкою-кам'яною, серед значної кількості досконало виліпленої на крузі кераміки, було знайдено фрагменти товстостінного горщика слаборозвинutoї форми, з грубими домішками у складі гончарного тіста і орнаментами у вигляді нерівномірного зигзага, хвилі і прямих ліній¹². Таким чином, у керамічному комплексі жител XI–XII ст. з Накваші і Гаїв можна простежити дві технології гончарного виробництва – архаїчної ліпної та нової гончарної, які певний час співіснували взаємодоповнюючи одна одну.

Наведені приклади свідчать, що людність у віддалених районах Волино-Подільського пограниччя (верхів'я Ікви та Суховілки), досить пізно перейшла до нововведень у гончарстві, зберігаючи ще в XI–XII ст. традиції місцевого керамічного виробництва попередніх часів.

Таким чином, аналіз керамічного інвентарю з поселення Дудин-II і Накваша-I дає підстави говорити про існування серед населення верхів'їв р. Ікви певних місцевих традицій гончарного виробництва. Вони виражаються, з одного боку, у переході до нової прогресивнішої техніки і технології виготовлення кераміки (формування посуду на швидкообертовому гончарному крузі, перехід до форм і фактури тіста характерних для XI–XII ст., спрощення або відсутність орнаменту, якісний горновий випал), а з другого – у збереженні традицій властивих для райковецької культури VIII–X ст.

¹¹ Малевская М. В. О локальных вариантах керамики Западнорусских земель XII–XIII вв. // КСИА АН СССР. Москва, 1971. Вып. 125. С. 27–34.

¹² Малевская М. В. К вопросу о керамике Галицкой земли XII–XIII вв. // КСИА АН СССР. Москва, 1969. Вып. 120. С. 3–14; *Ее же*. О локальных вариантах керамики... С. 34; Кучера М. П. Кераміка Древнього Пліснеська // Археологія. Київ, 1961. Т. XII. С. 152.

³ Оніщук Я., Довгань П. Археологічні дослідження біля с. Накваша у верхів'ях р. Ікви // АДЛУ. Львів, 2000. Вип. 4. С. 62–69; Оніщук Я. Вивчення нових археологічних пам'яток в басейнах річок Ікви та Стиру // Брідщина. Броди, 2000. № 15. С. 18–19.

⁴ Оніщук Я., Войцешук Н. Дослідження на поселенні Дудин-II у 2001 р. // АДЛУ. 2003. Вип. 6. С. 162–172; Оніщук Я. І. Звіт про розкопки багатощарового поселення

Дудин-II у 2004 р. // НА ІА НАН України. С. 10; *Онищук Я. І.* Звіт про розкопки багатощарового поселення Дудин-II у 2005 р. // НА ІА НАН України. С. 9–10.

⁵ *Кучера М. П.* Кераміка Древнього Пліснеська. С. 148.

⁶ *Ратич О. О.* Населення Прикарпаття і Волині в епоху Київської Русі та в період феодальної роздробленості // *Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час.* Київ, 1976. С. 194. Рис. 61.

⁷ *Кучінко М. М.* Історично-культурний розвиток Західного Побужжя в IX–XIV століттях. Луцьк, 1993. С. 31. Рис. 6, 8.

⁸ *Кучінко М. М.* Давньоруське городище Вал в Надстир'ї. Луцьк, 1996. С. 153.

⁹ *Кучера М. П.* Кераміка Древнього Пліснеська. С. 152.

¹⁰ Там само; *Його ж.* Древній Пліснеськ // *Археологічні пам'ятки УРСР.* Київ, 1962. Т. XII. С. 50.

¹¹ В одному з перших повідомлень про знахідку житлова споруда в Накваші-I була помилково датована кінцем IX ст. (див.: *Онищук Я.* Нові матеріали до вивчення давньоукраїнських пам'яток Вороняцького горбогір'я // *Галицько-Волинська держава (матеріали і дослідження).* Львів, 1999. С. 25.

¹² *Онищук Я. І.* Нові дані до археологічної карти Волино-Подільського пограниччя // *АДЛУ.* Львів, 1997. С. 37. Рис. 3, 1.

**CONCERNING THE PROBLEM OF LOCAL PECULIARITIES OF CERAMIC
UTENSILS OF THE XI–XII th CENTURIES
ON THE BORDER OF VOLHYN' AND PODILLIA**

Jaroslav ONYSHCHUK

Ivan Franko National University of L'viv
The Chair of Archaeology and History of Ancient World

The publication features local peculiarities of ceramics produced by the inhabitants of the upper Ikwa (a tributary of Styr) basing on a study of utensils discovered in settlements of the XI–XIIth centuries near the villages Nakwasha (Nakwasha I) and Dudyn (Dudyn II) of Brody district in Lviv region on the borderland of Volhyn' and Podillia. The origin of the ceramics is connected with traditions of the preceding Rajkovetska culture.

Key words: Volhyn'-Podillia borderland, ceramice, ornament, material culture.

Стаття надійшла до редколегії 10.12.2006

Прийнята до друку 25.12.2006